

Webdossier Nelson Mandela en Nederland

2

Mandela vrij!

Campagnes brengen Mandela voor het voetlicht

© **Richard Hengeveld, Amsterdam 2011**

Foto's voorpagina deel 2

Actie op de Dam in Amsterdam: verzamelen van handtekeningen voor de vrijlating van Nelson Mandela, najaar 1980 (foto: José Melo)

Protest bij de Zuid-Afrikaanse ambassade in Den Haag, 1984 (foto: Jan Stegeman)

Selectie van actiebuttons uit collectie IISG

Solidair met een (on)bekende gevangene

Activisten van verschillende pluimage zetten zich decennia lang in voor de vrijlating van een aanvankelijk helemaal niet zo bekende gevangene in Zuid-Afrika. Waarom deden zij dat? Hoe wisten zij ertoe bij te dragen dat Mandela het symbool werd van alle politieke gevangenen in het apartheidsland, én dat hij in de beeldvorming ook in Nederland centraal kwam te staan in de toekomstdroom voor dat land na de val van het gehate systeem?

Nederlandse kennismaking met Mandela

In de jaren vijftig van de vorige eeuw maakten maar weinig Nederlanders zich druk over de toestand in Zuidelijk Afrika. Door een kleine groep werd, in het verlengde van eerdere acties, in 1960 het eerste permanente Nederlandse comité opgericht dat zich keerde tegen de Zuid-Afrikaanse apartheidspolitiek: het Comité Zuid-Afrika (CZA).

De man die samen met de destijds bekende dominee Buskes de stoot gaf tot de oprichting van dit comité, Karel Roskam, had een tijdje in Zuid-Afrika gewoond, om – nota bene met een studiebeurs van de Zuid-Afrikaanse regering – te werken aan zijn proefschrift over apartheid en discriminatie. Zo maakte hij daar in 1959 kennis met de binnenlandse protestbeweging tegen de apartheid en met de leiders van deze beweging. Een van hen: de in Nederland nog onbekende Nelson Mandela.

Mandela maakte in de jaren vijftig carrière in het Afrikaans Nationaal Congres (ANC), een al sinds 1912 bestaande zwarte verzetsbeweging. Op het moment dat Roskam de jonge advocaat Mandela in Zuid-Afrika meemaakte, stond deze als een van de velen terecht in het Hoogverraadproces tegen een groep vooraanstaande apartheidstegenstanders. Zoals Roskam het later vertelde was het hem destijds al snel duidelijk dat Nelson Mandela een boeiende, indrukwekkende persoonlijkheid was, die wist wat hij waard was, die wist wat hij wilde.

Kerstkaart aan gevangen leiders

Roskam had Nelson Mandela in die tijd nooit horen spreken; zoals zo veel apartheidstegenstanders was ook Mandela getroffen door een 'banning order'. Zijn organisatie, het ANC, werd in 1960 door de Zuid-Afrikaanse regering verboden. De ANC-leiding ging toen ondergronds verder. Nelson Mandela werd befaamd als de 'Zwarte Pimpernel': hij organiseerde een grote staking tegen het minderheidsbewind, hield ondanks het spreekverbod redevoeringen en gaf interviews, en wist daarbij steeds uit handen van de veiligheidspolitie te blijven – tot hij in 1962 werd gearresteerd, gevangen gezet en veroordeeld. De aanklacht: het organiseren van een staking, en het 'zonder paspoort verlaten van het land'.

Verbod van politieke vergaderingen in Zuid-Afrika

De regering van Zuid-Afrika heeft een verbod afgekondigd op alle politieke vergaderingen, voor zover deze bedoeld zijn als protest tegen de arrestatie, berechting of veroordeling van mensen die zich hebben schuldig gemaakt aan „ondermijnende activiteiten”.

Het verbod zal van kracht zijn tot 30 april van het volgend jaar en heeft ook betrekking op Zuid-West-Afrika. De nieuwe maatregel, die is gegrond op de wet op de onderdrukking van het communisme, werd afgekondigd door de minister van justitie, Vorster.

Aanleiding tot deze maatregel is vermoedelijk een recente explosie die grote verwoestingen heeft aangericht in het bureau van de minister van landbouw in het centrum van Johannesburg. De afgelopen week zijn ten minste zeven sabotagegedaden gepleegd.

Het nieuwe verbod treft onder meer de betogingen ten gunste van de Afrikaanse nationalistische leider Nelson Mandela, die vandaag in Pretoria voor het gerecht zal verschijnen op beschuldiging van het aanzetten tot rebelle. Ook de demonstraties die vrijwel dagelijks gehouden worden voor mevrouw Helen Joseph, de blanke vrouw uit Johannesburg die tot vijf jaar huisarrest werd veroordeeld, zullen in het vervolg strafbaar zijn. (A.P.)

Een klein jaar later werden ook vrijwel alle overige ANC-kopstukken opgepakt. Dat werd het begin van het 'Rivonia-proces'. Ook Mandela stond in dit proces opnieuw terecht, want inmiddels was de aanklacht uitgebreid. Bewijzen waren opgedoken dat Mandela een leidende rol had gespeeld in het organiseren van gewapend verzet tegen de apartheid.

Het archief van het Comité Zuid-Afrika is bewaard gebleven, en daarin is correspondentie te vinden uit het begin van de jaren zestig die het comité voerde met de Engelse Anti-Apartheid Movement en het ANC-kantoor in Londen. Van het ANC in ballingschap ontving het CZA in oktober 1963 het verzoek om de internationale campagne voor de vrijlating van de politieke gevangenen in Zuid-Afrika te ondersteunen. Het ANC noemde daarbij met name Walter Sisulu, de leider van de ondergrondse beweging op het moment van de arrestaties in Rivonia, 'en Nelson Mandela, Sisulu's voorganger als ondergronds leider'. Mandela, die in zijn eerdere proces al was veroordeeld tot vijf jaar, riskeerde in het Rivonia-proces nu de doodstraf.

Het Comité Zuid-Afrika in actie

Eerder al, in februari 1963, had het CZA (in de woorden van Roskam zelf 'een verzameling keurige dames en heren') de Nederlandse regering in een telegram gevraagd een protest te laten horen tegen de behandeling van Winnie Mandela, de echtgenote van de gevangen ANC-leider. Zij was niet gearresteerd, maar werd wel sterk in haar bewegingsvrijheid belemmerd. De Nederlandse regering voelde er niets voor: zij wilde zich niet bemoeien met 'interne aangelegenheden van een andere mogendheid'. Dit soort acties van het CZA werden meestal ondernomen samen met het Studentencomité Zuid-Afrika (Stucoza), al jaren nauw met het comité verbonden.

In datzelfde jaar, op 1 mei 1963, was in Zuid-Afrika verscherpte 'anti-sabotagewetgeving' aangenomen. De politie kreeg de mogelijkheid iemand zonder aanklacht steeds opnieuw 90 dagen in eenzame opsluiting te houden. Tot op de Nederlandse voorpagina's was duidelijk waarom deze wet er juist nú werd door gejaagd: de leider van het met het ANC rivaliserende verboden Pan-Afrikanistisch Congres (PAC), Robert Sobukwe, zou begin mei 1963 vrijkomen na drie jaar gevangenschap op Robbeneiland. Op grond van de nieuwe wet kon hij ogenblikkelijk weer worden vastgezet. 'Robert Soboekwe niet vrij - Reacties negers gevreesd', kopte Het Parool op 2 mei 1963.

Met Nelson Mandela, die nog maar een half jaar had uitgezeten van zijn straf van vijf jaar, had dit allemaal niets te maken; hij werd in de Nederlandse kranten ook niet genoemd. In Nederland kwamen de comités CZA en Stucoza in het geweer tegen de nieuwe apartheidswet. Een delegatie trok naar de Zuid-Afrikaanse ambassade in Den Haag en mocht daar nog net aan de deur een protest afgeven, dat was mede ondertekend door een flink aantal Nederlandse studenten- en jongerenorganisaties (Trouw: 'Bij het verlaten van de tuin zei ds. Buskes: "Ik ben nog nooit zo gauw naar Zuid-Afrika heen en terug geweest als nu."') Er is een foto van gemaakt, die wel wordt

Namens het comité heeft de heer R. Klijsma het adres aan de receptionist afgegeven en gevraagd aan de zaakgelastigde over te brengen dat het comité dringend vrijlating van Sobokwe verlangt.

Geen Mandela, maar Sobukwe in een bericht over het protest in Den Haag (Algemeen Handelsblad, 2 mei 1963).

gepresenteerd als weergave van 'de eerste actie van het CZA tegen de veroordeling van Mandela' – maar dat klopt dus niet.

Protestdelegatie CZA, studenten en jongeren bij de Zuid-Afrikaanse ambassade in Den Haag, 2 mei 1963. Geheel links CZA-lid Ed van Thijn met naast hem Stucoza-voorzitter Chris van Draanen en Hanke van den Boogerd, ook van Stucoza. 5e v.l. de CZA-voorzitter, PvdA-kamerlid Joop Voogd. Op de rug gezien CZA-oprichter en ere-voorzitter dominee Buskes. Karel Roskam was inmiddels verhuisd naar Nigeria

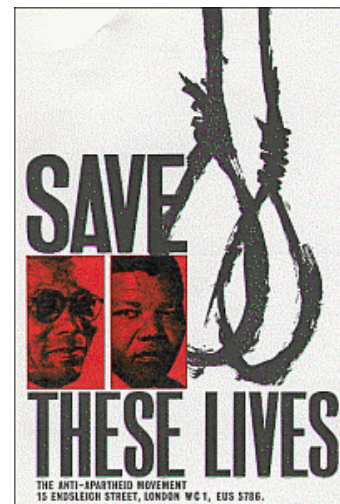
Opstelwedstrijd

De Zuid-Afrikaanse regering probeerde op haar beurt de publieke opinie in Nederland te bewerken. Een actie die CZA en Stucoza begin 1963 in het verkeerde keelgat schoot was een opstelwedstrijd, uitgeschreven onder Nederlandse scholieren. Er viel een prijs te winnen met opstellen over onderwerpen als: 'Zuid-Afrika als land van emigratie' of 'Indrukken van een film over Zuid-Afrika'.

De comités stuurden een open brief aan de Nederlandse leraren, met de vraag hun leerlingen af te raden aan dit Zuid-Afrikaanse project mee te doen. Of anders een paar onderwerpen toe te voegen – wat te denken van: 'De moordpartij te Sharpeville', of 'De gevangenisstraf en het huisarrest van het gezin van de vrijheidsstrijder Mandela'...

Actie rond Rivonia-proces

Eind 1963 kwam het CZA naar aanleiding van de eerdere verzoeken van de kant van het ANC in beweging. Een aantal vooraanstaande Nederlanders, hiertoe uitgenodigd door een comité van aanbeveling met CZA-voorzitter Buskes als secretaris en oud-premier W. Drees als voorzitter, deed een schriftelijk beroep op de Zuid-Afrikaanse regering. Een grotere groep academici, kunstenaars en anderen werd vervolgens in januari 1964 gevraagd hun handtekening te zetten tegen de apartheidswetgeving en vóór vrijheid voor Sisulu, Mandela en de andere gevangenen.

Briefkaart van campagne voor de vrijlating van politieke gevangenen in Zuid-Afrika, met portretten van Rivonia-beklaagden Sisulu en Mandela, mei 1964 (archief CZA)

Niet iedereen reageerde even enthousiast. 'Gelukkig is Zuid Afrika nog geen tweede Congo', verwoordde een van de aangeschrevenen zijn, destijds niet ongewone, angstgevoelens. Kijk eens

naar het geweld in het net onafhankelijk geworden voormalig Belgisch Congo, en je ziet wat ervan komt als je Afrikanen de vrije hand geeft, zo was de redenering.

CZA, Stucoza en de Algemene Studentenvereniging Amsterdam (ASVA) belegden begin 1964 een openbare protestvergadering tegen het Rivonia-proces waar onder andere de advocaat Harold Wolpe sprak, een Rivonia-beklaagde die uit de gevangenis was ontsnapt. De 'World Campaign for the Release of South African Political Prisoners' stuurde in april 1964, vlak voor het dreigende doodvonnis in het proces, enkele pleitbezorgers naar Nederland. Het CZA arrangeerde gesprekken met onder andere vakcentrales, kerken en politieke partijen, maar niet iedereen bleek het de moeite waard te vinden de Zuid-Afrikanen te ontvangen.

Nelson Mandela, een van de grote leiders van het Afrikaanse volk, zei in 1962 toen hij voor de rechtbank terecht stond inzake zijn anti-apartheidsactiviteiten: Men kan niet van mensen verlangen dat zij niets doen, niets zeggen, niet ageren tegen ongerechtigheid, niet protesteren tegen onderdrukking en niet streven naar een plaats in een rechtvaardige samenleving.

Woorden van advocaat en ANC-lid Harold Wolpe op de openbare protestvergadering in Amsterdam, 6 februari 1964.

Rumoer, en ambassade in rust

Op 12 juni 1964 viel het vonnis in het Rivonia-proces: Nelson Mandela en vrijwel al zijn

medebeklaagden kregen levenslang. Toen dat in Nederland bekend werd, bleef het niet langer bij keurige protestdelegaties, vergaderingen en telegrammen.

Demonstranten op het Amsterdamse Spui (foto uit De Waarheid)

's Avonds demonstreerden jongeren bij het gebouw van de Holland-Afrika Lijn, een scheepvaartbedrijf op het Spui in Amsterdam. Zij voerden leuzen als 'Vrijheid voor Mandela' en deelden, zoals de communistische krant De Waarheid de volgende dag meldde, in de winkelstraten in de omgeving 'manifestjes' uit. De nacht daarop zag de hulpconciërge van de Holland-Afrika Lijn om half drie een paar jongens van een jaar of zeventien wegrennen, die de etalage hadden 'beklad met anti-Verwoerd-leuzen. (...) Op het trottoir de naam van de negerleider Mandela.' (Het Parool, 13 juni).

'De leuzenschilders vergisten zich in de lengte van de pui [die] bij het kantoor van de Holland-Afrikalijn behoort: de koeien van letters kwamen ook op de etalage van een buur.' (Het Parool, 13 juni 1964)

In die jaren, zo valt onder andere nog terug te zien in het Amsterdamse politieearchief, werden zulke actievoerders vooral gezocht in kringen van communistische jongeren. Het breed samengestelde CZA zei te bestaan uit vertegenwoordigers van 'de belangrijkste democratische

Joop Voogd in 1975 (foto: Bert Wallenburg)

politieke groeperingen en geestelijke stromingen', maar in het toenmalige spraakgebruik van de verzuiling hoorden communisten daar niet bij. In april 1964 wilde CZA-voorzitter Voogd wel toelichten waarom kamerleden van de Communistische Partij Nederland (CPN) niet gevraagd was een verklaring mee te ondertekenen: *'Niet omdat ik wil twijfelen aan de oprechtheid van hun afkeer jegens de apartheidspolitiek in Zuid-Afrika, wel omdat het velen – waaronder mijzelf – moeilijk valt tegen aantasting van de vrijheid en de rechtsstaat aldaar te protesteren samen met hen, die in hun eigen politieke stelsel niet in beginsel die grondrechten erkennen, die wij voor de gekleurden in Zuid-Afrika juist willen bereiken.'*

(Het Vrije Volk, 10 april).

In juni werd de CPN, net als alle andere partijen, een week na de uitspraak in het Rivonia-proces wel uitgenodigd aanwezig te zijn bij het aanbieden van een protest aan de Zuid-Afrikaanse ambassade. Onder hun protestbrief hadden CZA en Stucoza dit keer de handtekeningen verzameld van 28 organisaties van vooral jongeren en studenten met in totaal enkele honderdduizenden leden. In de brief werd de ambassade gevraagd haar invloed aan te wenden opdat de Rivonia-vonnissen *'niet worden ten uitvoer gelegd'*. Maar ambassadeur Mr. H.A. Rust hield zich op 19 juni ziek; de deur werd letterlijk en figuurlijk voor de neus van de protesteerders dichtgegooid. De Volkskrant: *'De delegatie heeft het adres toen maar in de brievenbus gedeponerd'*.

Indrukwekkende woorden

In de vroege jaren zestig was het nog heel goed mogelijk over Zuid-Afrika te praten zonder daar ook maar één keer de naam Mandela bij te laten vallen. In 1964 kwam in ons land de vertaling uit van de autobiografie van de op dat moment nog veel bekendere 'gebande' voorzitter van het ANC, Nobelprijswinnaar Chief Albert Luthuli. We komen er de namen in tegen van Oliver Tambo, Walter Sisulu en andere bekende ANC-leiders, maar in de tekst en in de actuele toelichtingen van vertaalster (en voormalig CZA-lid) Margrit de Sablonière ontbreekt elke verwijzing naar Nelson Mandela of naar het proces tegen de 'Zwarte Pimpernel'.

Chief Albert Luthuli (1898-1967)
(foto: Eli Weinberg)

In de veruit belangrijkste Nederlandse anti-apartheidspublicatie uit de jaren zestig, de pocket *Apartheid. Feiten en commentaren* van de actie 'Een ton d'r op' (1966), kreeg Mandela al wel bijna evenveel aandacht als Luthuli. Uitgebreid werden de, later zo beroemd geworden, indrukwekkende slotwoorden aangehaald die Mandela in het Rivonia-proces had uitgesproken. Het boekje ontleende citaten uit Mandela's verdedigingsrede aan het weekblad De Groene Amsterdammer, dat in 1964 Mandela's woorden had afgedrukt al vóór het vonnis was uitgesproken.

Door CZA en Defence and Aid Fund Nederland werd in ons land een uitgave uit 1964 over Mandela verspreid van het International Defence and Aid Fund (IDAF), met een titel ontleend aan Mandela's procesrede: 'I am prepared to die'. Die rede, in het Nederlands voorgelezen, werd in 1971 door een dat jaar opgerichte Stichting International South African Refugee Aid in Capelle aan de IJssel uitgebracht op grammofonplaat; op de achterkant klonken Zuid-Afrikaanse vrijheidsliederen. Bij de plaat kregen de kopers 'een gratis boekje met nadere informatie over Nelson Mandela en over de strijd in Zuid-Afrika'.

Mandela en alle andere gevangenen vrij!

Het 'keurige' CZA zou eind 1971 plaatsmaken voor de radicalere Anti-Apartheids Beweging Nederland (AABN). Tot het eind toe bleef het lot van Nelson Mandela en zijn vrouw Winnie het comité ter harte gaan. Toen Winnie Mandela samen met 21 anderen opnieuw werd gearresteerd, direct nadat een Zuid-Afrikaanse rechtbank hen had vrijgesproken, zond het CZA een protestbrief naar de Zuid-Afrikaanse regering. *'Dit protest is in een aantal kranten gepubliceerd'*, meldde het CZA in een van zijn laatste activiteitenoverzichten.

In 1974, tien jaar na Rivonia, blies de Engelse anti-apartheids-beweging de 'World Campaign for the Release of South African Political Prisoners' nieuw leven in, nu onder de naam: *'Free Nelson Mandela and All Political Prisoners in Southern Africa'*. In Nederland liet vooral de AABN zich hierdoor vanaf midden jaren zeventig aansporen om actief te worden op het gebied van de politieke gevangenen. Er kwamen nieuwe namen bij, want steeds volgden nieuwe processen en (dood)vonnissen; maar bij alle acties bleef in Nederland óók de naam Mandela telkens klinken.

Portretten van Mandela bij picketline voor de vrijlating van Bram Fischer bij Zuid-Afrikaanse ambassade Den Haag, 7 februari 1975. Fischer was Mandela's advocaat geweest en zat inmiddels zelf levenslang vast (foto: Bert Wallenburg)

Bij demonstraties en picketlines stond Mandela's naam bovenaan de lijst van gevangenen, en steeds werd zijn portret megedragen. Op een grote manifestatie in 1975 – een van de sprekers was de ANC-president, Mandela's oude strijdmakker en collega-advocaat Oliver Tambo – hingen overal in de Amsterdamse Koopmansbeurs grote

Manifestatie 'Vrijheid voor alle politieke gevangenen in Zuid-Afrika', Koopmansbeurs Amsterdam, 26 september 1975 (foto: Bert Wallenburg)

portretten van bekende gevangenen; Mandela's portret had een ereplaats naast het podium. En in brochures bleef zijn indrukwekkende procesrede aangehaald worden.

Soweto: Zuid-Afrika in the picture

Maar de beweging tegen de apartheid kwam pas goed op stoom na het bloedbad in Soweto. In die stad sloeg de apartheidspolitie op 16 juni 1976 een protestbetoging neer tegen de verplichte invoering van het Afrikaans in het onderwijs. De krant De Waarheid haalde twee dagen later Winnie Mandela aan, 'bekend strijdster tegen de apartheid en echtgenote van de op Robbeneiland gevangene zittende Nelson Mandela'; mevrouw Mandela zei dat de taalkwestie alleen een aanleiding was, want in feite ging het om 'een opstand van de gehele bevolking tegen de apartheidspolitiek van het Vorsterbewind.'

Solidariteitsdemonstratie met opstand in Soweto, 28 augustus 1976, Amsterdam (foto: Hans van den Boogaard)

Vaak, zo konden Nederlanders een paar jaar later lezen in een boekje uit de Actuele Onderwerpen-serie over Mandela, werd tijdens de opstand in Soweto de naam van Nelson Mandela geroepen en op de muren geschreven. Op het moment van de opstand zat hij al veertien jaar gevangen. Het

ANC was bij de Soweto-opstand als organisatie niet direct betrokken, maar de meeste van de vele duizenden jongeren die het land uit vluchtten, kwamen wel bij datzelfde ANC in ballingschap terecht.

Picketline tijdens aanbieden handtekeningen voor vrijlating 'Pretoria 12' aan minister Van der Klaauw, Den Haag 17 januari 1978 (foto: Bert Zijlma)

Mandela zestig jaar

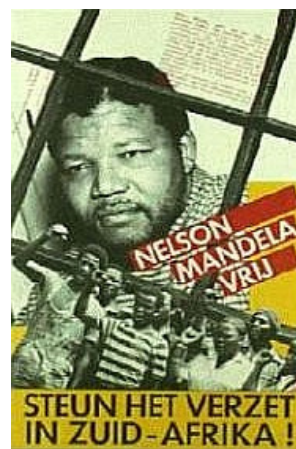
In juli 1978 werd Nelson Mandela op Robbeneiland zestig jaar. Ook in Nederland werd dit aangegrepen om aandacht te vragen voor de apartheid in Zuid-Afrika. De VARA-tv zond een programma van twintig minuten uit over Mandela, in het kader van, zoals de kijkers werd verteld, een felicitatie-actie van 'de anti-apartheidsbeweging, het ANC en Amnesty International'. Het publiek werd gevraagd Nelson of Winnie Mandela een kaart te sturen. De belangrijkste initiatiefnemers van de hernieuwde internationale actie waren het Centrum tegen de Apartheid van de Verenigde Naties en de Britse anti-apartheidsbeweging.

Eveneens in Engeland bracht het International Defence and Aid Fund (IDAF) een brochure uit ter gelegenheid van Mandela's zestigste verjaardag: 'The Struggle is My Life', met onder andere weer zijn complete procesrede. De anti-apartheidsorganisaties verspreidden deze ook in Nederland. De eerdere IDAF-brochure 'I am prepared to die' zou later door DAF Nederland en de kerkelijke anti-apartheidsgroep Kairos vertaald worden uitgebracht onder de titel 'Voor een vrij en democratisch Zuid-Afrika. Nelson Mandela voor zijn rechters (1964)'.

Maar evengoed kon het in die dagen nog steeds gebeuren dat de naam Mandela *niet* genoemd werd. Zoals in een 'Apartheidsquiz', een bewerking uit 1978 van een andere IDAF-uitgave door de Boycot Outspan Aktie (BOA) en Novib. In 55 pagina's met 75 vragen en evenveel hecht doortimmerde antwoorden kwamen wél de namen voorbij van PAC-leider Sobukwe en nog een paar politieke gevangenen en 'gebande' personen, zoals ds. Beyers Naudé, maar nergens die van Mandela.

Omslag AABN-brochure *Mandela, Mbeki, Mahlangu... Gevangenen van de apartheid vrij!* Herdruk uit 1978 van AABN-brochure *Gevangenen van de apartheid*. In de titel verschenen nu ook namen: Robbeneilander Govan Mbeki had een Amsterdams eredoctoraat gekregen, voor Solomon Mahlangu dreigde de doodstraf, en Nelson Mandela ...was gewoon de belangrijkste apartheidsgevangene

Door Rob Schröder en Lies Ros voor de AABN ontworpen affiche ter gelegenheid van Mandela's 60e verjaardag in 1978.

Ros: 'De foto is van Eli Weinberg, die van de strijd bare jongeren van Joost Guntenaar en de tralies zijn die van Het Bolshuis op de Rozengracht, onze toenmalige werkruimte. Een lekker ouderwetse fotomontage.' Schröder en Ros waren van het Amsterdamse collectief Wild Plakken, twintig jaar lang misschien wel de productiefste anti-apartheidsontwerpers

Nieuwe impuls uit Zuid-Afrika

Aandacht voor de apartheid zónder Mandela: na 1980 kon dat nauwelijks meer voorkomen. In Zuid-Afrika zelf had ook in 1962 al een Free Mandela Committee bestaan; op 9 maart 1980 ging in dat land een nieuwe campagne voor Mandela's vrijlating van start, toen de zwarte krant Sunday Post een handtekeningenactie begon.

Het apartheidsbewind had gedacht van een gevaarlijke lastpost bevrijd te zijn door Mandela op het afgelegen Robbeneiland op te sluiten. Aanvankelijk leek het ook alsof de wereld hem zou vergeten, maar bij de actie van de Sunday Post werd duidelijk dat Mandela in elk geval in eigen land niet vergeten was. De handtekeningen en steunbetuigingen van allerlei organisaties stroomden binnen.

De internationale beweging tegen de apartheid zou hier snel op inspelen, maar in eerste instantie was de hele campagne een binnenlandse Zuid-Afrikaanse aangelegenheid. Tekenend is de grote olieboycotconferentie waarvoor het ANC, de VN, anti-apartheidsorganisaties en anderen in maart 1980 in Nederland bijeenkwamen, een kleine week na het startsein van de Sunday Post. In vele speeches werden de recente ontwikkelingen in het apartheidslaan belicht – maar in geen ervan werd gerept over de toch opmerkelijke campagne voor Nelson Mandela die zojuist in Zuid-Afrika was begonnen.

Verreweg het grootste deel van ons volk beschouwt Nelson Mandela nog steeds als leider nummer één van ons volk (...). Mandela beschikt over een voor dit land ongekende aanhang

Uit redactionele oproep tot ondersteuning petitie voor vrijlating Mandela, Sunday Post, 9 maart 1980. De krant kreeg vanwege het initiëren van de actie een verschijningsverbod.

Wij hebben Nelson Mandela nodig, want hij zal bijna zeker onze eerste zwarte premier zijn

Een in het licht van de latere geschiedenis bescheiden voorspelling van Desmond Tutu, in 1980 in Nederland aangehaald in AABN-aktiekant 'Het volk zal regeren'. Bisschop Tutu steunde de Sunday Post-actie.

Desmond Tutu in Nederland, 1984 (foto: Jan Stegeman)

56.000 handtekeningen

Maar ook buiten Zuid-Afrika zou het niet lang meer duren, of Mandela groeide uit tot een van de speerpunten in de anti-apartheidscampagne. Dat gold in andere landen, en het gold in Nederland. Zoiets werd nooit zomaar ondernomen, maar altijd mede in overleg met het ANC in ballingschap. Toch was het ook weer geen eenrichtingsverkeer. Juist onder invloed van alle campagnes begon de ANC-leiding sinds 1978 pas op te schuiven. Eerst praatte het ANC over *'Mandela en andere politieke gevangenen'*, maar geleidelijk aan ging de organisatie een campagne bepleiten voor Mandela alléén. In augustus 1982 kwam Oliver Tambo met een eerste openbare oproep aan de internationale gemeenschap: er moest vaart gezet achter de 'Free Mandela Campaign'.

In Nederland was de allereerste actie naar aanleiding van de Sunday Post-campagne nog bedoeld voor *'James Mange en Nelson Mandela'* (soms nog gevolgd door: *'en alle politieke gevangenen'*). Die actie vond plaats in juni 1980; de AABN wendde zich samen met dertien jongerenorganisaties met een petitie tot minister Van der Klaauw van Buitenlandse Zaken.

Mange was een jonge ANC-militant, de eerste die ter dood werd veroordeeld voor het beramen van een aanslag waarbij geen slachtoffers vielen (eind 1979)

Maar na de zomervakantie van 1980 startte de AABN in samenwerking met Kairos een nu geheel op Mandela gerichte handtekeningenactie. Een brede campagne met 'zwijgmarsen', een Landelijk

Aktieweekend, een Mandela-tentoonstelling in Bunnik en nog veel meer. Handtekeningen werden verzameld in wereldwinkels, op de CDA-partijraad, op markten enzovoort. Binnen een paar maanden onderschreven 45 organisaties, waaronder alle progressieve partijen plus het CDA, de vakcentrales FNV en CNV, kerken, de Raad van Kerken, jongerenorganisaties en solidariteitscomités de campagne. Meer dan 56.000 Nederlanders zetten hun handtekening.

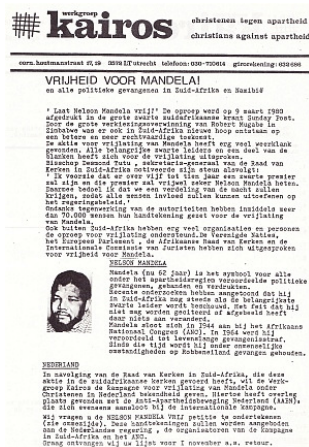
Handtekeningen ophalen op de Dam in Amsterdam, najaar 1980. Het portret van Mandela deed bij de AABN al dienst sinds 1976 (foto: José Melo)

Cassettebandje in het kader van de actie 'NELSON MANDELA VRIJ' uit 1980 van de AABN, met fragmenten van Mandela's procesrede en een uit Robbeneiland gesmokkelde oproep van Mandela uit juni 1980, gelezen door Henk van Ulsen, en verder Zuid-Afrikaanse vrijheidsliederen

Aansprekend campagne doel

De Werkgroep Kairos, Christenen tegen apartheid, die ook zeer actief was in de olie- en Shell-boycotcampagne, was een van de organisatoren van de handtekeningenactie. Dat de actie van de

Sunday Post werd ondersteund door de Zuid-Afrikaanse Raad van Kerken was allicht van belang voor de Kairos-achterban. Hoe dan ook meldde Kairos in zijn jaaroverzicht over 1980 dat 'akties en publikaties gericht op zo concrete problemen als politieke gevangenen ("Mandela vrij!") een groot deel van onze doelgroep eerder zullen aanspreken dan de strijd tegen de machten in onze eigen maatschappij (zoals de oliemaatschappijen)'.

Maar zo gewoon was het destijds voor CDA-prominenten nog niet om hun handtekening te zetten onder een Zuid-Afrika-petitie.

Mandela was ook nog lang niet de allemansvriend die hij later werd. En of je vóór Mandela was of niet voor Mandela, ook dat werd pas later een ijkpunt. Een kritisch lid keek in 1986 in het

blad van Kerk en Vrede terug op de houding van de eigen organisatie tegenover de omstreden Zoeloe-leider Buthelezi: veel te lang was die veel te welwillend bekeken. Dat had toch zeker na 1980 afgelopen moeten zijn, want toen was Buthelezi immers door de mand gevallen: hij had geweigerd de 'Free Mandela Campaign' te ondersteunen!

In aanwezigheid van ANC-voorzitter Oliver Tambo (l) luistert Relus ter Beek, PvdA-kamerlid en voorzitter van de vaste kamercommissie voor Buitenlandse Zaken, naar Conny Braam (AABN) bij de aanbieder van de ruim 56.000 verzamelde handtekeningen voor de vrijlating van Mandela, Tweede Kamer, 26 november 1980. Direct links en rechts van Ter Beek Erik van den Bergh (Kairos) en Aad Kik (ICCO) (foto: Bert Zijlma)

Bij dezelfde gelegenheid v.l.n.r. Zukile Nomvete (ANC) en Hetty Baartman, Robert Dorsman en Gerrit Schellingerhout van Kairos. Kairos en ICCO hadden gezamenlijk het bezoek van Tambo aan Nederland georganiseerd. Een gesprek met premier Van Agt zat er niet in: op diens kantoor had men nog nooit van Tambo gehoord. Minister van Buitenlandse Zaken Van der Klaauw was bereid tot niet meer dan een *'uiterst formeel en gereserveerd'* gesprek (de bewoordingen zijn van Tambo); alleen minister voor Ontwikkelings-samenwerking De Koning maakte graag tijd vrij voor de ANC-voorzitter, die een dag na de aanbieder van de handtekeningen op een persconferentie krachtig pleitte voor een olieboycot: *'Zo'n olieboycot door Nederland is het belangrijkste doel waarvoor ik hier gekomen ben.'* (foto: KZA)

Vroege jaren tachtig

Met dit alles bleef het in Nederland voorlopig grotendeels bij die ene grote actie van 1980. In 1981 stond in een gezamenlijk programma met een 'pakket van 32 concrete voorstellen voor een nieuw Nederlands Zuidelijk Afrika-beleid' van de vier belangrijkste anti-apartheidsorganisaties, het Komitee Zuidelijk Afrika (KZA), Kairos, AABN en BOA, als punt 21: *'Nederland zet zich actief in voor de vrijlating van alle politieke gevangenen in Zuid-Afrika en Namibië'* – in elf dichtbedrukte stencilvelletjes was dit het enige wat ook maar vaag in de buurt kwam van de eis 'Mandela moet vrij!'.

Maar wat minder in het oog lopende actie werd wel gevoerd. Zo werd burgemeesters, met een aanbeveling van minister van Binnenlandse Zaken Van Thijn, in 1982 gevraagd een petitie voor Mandela's vrijlating te tekenen (een initiatief uit Engeland, verspreid via de VN, en hier uitgevoerd door AABN en Werkgroep Zuidelijk Afrika Groningen). Ook in 1982 riep het VN-kantoor in Brussel de hulp in van Kairos bij de lopende VN-campagne rond Mandela. De Verenigde Naties wilde zo veel mogelijk prominenten de vraag om zijn vrijlating laten ondertekenen. *'Gezien de korte periode waarbinnen deze actie afgerond moet worden (half december) wordt besloten geen medewerking te verlenen'*, noteerde het Kairosbestuur eind oktober.

De Kairos-mensenrechtengroep werkte in dat jaar aan een boekje over Mandela, dat in 1984 zou uitkomen. En in 1983 werd Kairos actief rond de 65e verjaardag van Mandela. Deze was inmiddels overgebracht van Robbeneiland naar *'de gevangenis van Pollsmoor, waar volgens ontvangen*

berichten zijn situatie onhoudbaar zou zijn', aldus het Kairos-jaarverslag. Verzoeken werden gericht aan het Europees parlement en de Europese ministerraad 'om ten gunste van Mandela en zijn medegevangenen tussenbeide te komen. Aan burgemeester Van T[h]ijn van Amsterdam werd gevraagd eveneens te protesteren, aan welk verzoek hij door een ingezonden brief in NRC/Handelsblad gevolg gaf.'

Optreden ANC-theatergroep Amandla in het Tropenmuseum bij AABN-hoorzitting over Zuid-Afrika's agressie jegens de volkeren van Zuidelijk Afrika, december 1983 (foto: Inge Goijaerts)

Gisteren (...) vierde een bijzonder mens zijn 65ste verjaardag (...). In Nederland kunnen wij het woord Apartheid, het woord Robbeneiland zonder accent uitspreken. De universiteit van Amsterdam verleende Govan Mbeki (...) een eredoctoraat. Het Pretorius-plein werd in Amsterdam vernoemd tot Steve Biko-plein. Talloze Amsterdammers geven elke keer weer blijk van hun betrokkenheid met de strijd tegen het regime van Zuid-Afrika. Al met al dus redenen genoeg om als burgemeester van de hoofdstad van Nederland middels deze brief tegen de Zuidafrikaanse regering te zeggen: laat de nog levende veroordeelden van het A.N.C. vrij, laat Nelson Mandela in zijn 66ste levensjaar, na 21 jaar gevangenis, weer een vrij mens worden!

Ingezonden brief Ed van Thijn, inmiddels burgemeester van Amsterdam, in NRC Handelsblad, 19 juli 1983. Lang vóór zijn burgemeesterschap was Van Thijn al lid van het Comité Zuid-Afrika, als burgemeester zou hij Mandela in 1990 in Amsterdam verwelkomen.

Ontsnappingsplan in Nederland

De Anti Apartheidskrant van de AABN meldde in 1993 dat documenten over een vermetel plan om Mandela van Robbeneiland te bevrijden, twaalf jaar in een Nederlandse kluis hadden gelegen. Op oudejaarsavond 1981 zou een helikopter Mandela oppikken en naar een buitenlandse vertegenwoordiging in Kaapstad brengen, een paar kilometer verderop, waar hij politiek asiel zou vragen.

Omdat de ANC-inlichtingendienst vermoedde dat Pretoria er lucht van had gekregen, werd de actie afgeblazen. AABN-voorzitster Conny Braam smokkelde de papieren mee uit het toenmalige ANC-hoofdkwartier in Lusaka (Zambia). In 1993 zijn ze aan het Mayibuye Centre in Kaapstad geschonken en daar tentoongesteld.

Zelf was Braam van 1986 tot 1990 in het diepste geheim betrokken bij de ANC-operatie om leiders uit ballingschap in vermommings in Zuid-Afrika terug te brengen. Via het beveiligde communicatienetwerk

Montage uit:
The Star Johannesburg,
Mei 1993

dat voor deze 'Operatie Vula' werd opgezet kon zelfs Mandela in die tijd vanuit de gevangenis contact onderhouden met de ANC-leiding in ballingschap.

Mandela steeds bekender

Midden jaren tachtig kwam de apartheid in Nederland pas goed terug in de schijnwerpers. Dat kwam opnieuw vooral door de ontwikkelingen in Zuid-Afrika zelf. De binnenlandse beweging tegen de apartheid groeide er, en de repressie door het minderheidsbewind nam toe. Het optreden van politie en leger wekte wereldwijd afschuw.

Protest bij Britse ambassade in Den Haag tegen een bezoek van Botha aan Engeland, mei 1984. Niet met het apartheidsbewind moest worden gepraat, maar met Mandela, want 'Botha = apartheid', 'Mandela = volk van Zuid-Afrika' (foto: Jan Stegeman)

Het Komitee Zuidelijk Afrika bracht in het kader van de boycot van de Zuid-Afrikaanse Krugerrand een door Lucebert ontworpen 'Mandela-penning' uit. KZA'er Gert de Boer overhandigde de eerste op 21 oktober 1984 aan Sindiso Mfenyana (ANC, Lusaka) (foto: Jan Stegeman)

Ook in Nederland nam de anti-apartheids campagne een hoge vlucht, en de figuur Nelson Mandela speelde daarbinnen een groeiende rol. De verschillende anti-apartheidsgroepen zorgden dat een steeds groter publiek de naam Mandela leerde kennen.

Zo verscheen in 1984 het al eerder genoemde, voor een breed publiek bestemde boekje over Mandela in de Actuele Onderwerpenreeks, geschreven door een Kairos-medewerker. Omroep-medewerkers, onder wie VARA-commentator en een kwart eeuw daarvoor gangmaker van het Comité Zuid-Afrika Karel Roskam, steunden de ANC-zender Radio Freedom, en mede in dat kader werd in samenwerking met de AABN begin 1985 een radioportret van Nelson Mandela uitgezonden en op cassette verspreid.

[Mandela's] optreden [in de rechtbank] kan slechts vergeleken worden met dat van Georgi Dimitroff tegen Goering in het Rijksdagbrandproces.

Vooraf in AABN-kring bleven de verwijzingen naar de Tweede Wereldoorlog populair (Mandela: 'Ik zal terugkeren', Zuidelijk Afrika Nieuws juni 1986).

Mandela 70: hoogtepunt

Het ANC, de VN en andere internationale lichamen, de solidariteitsbeweging wereldwijd en ook in Nederland (de laatste breed opgevat: van anti-apartheidsgroepen, politici, partijen, vakbonden, kerken en anderen tot en met sympathiserende journalisten), dit hele samenstel werkte in de loop van de jaren tachtig aan een grotere bekendheid van de strijd tegen de apartheid, en al deze inspanningen begonnen succes af te werpen.

Het hoogtepunt in Nederland kwam op 11 juni 1988, toen 50.000 mensen in Amsterdam tegen de apartheid demonstreerden, op dezelfde dag dat in Londen Nelson Mandela's zeventigste verjaardag werd gevierd met een wereldwijd door meer dan een miljard tv-kijkers gevolgd 'Free Mandela'-popconcert.

Poster Kairos uit 1987

Op affiches, stickers en flyers voor de Nationale Anti-Apartheidsmanifestatie van het Breed Overleg Tegen Apartheid figureerde Nelson Mandela's portret prominent. Zijn naam stond er niet eens meer bij, want inmiddels kende iedereen Mandela en wist iedereen hoe hij eruitzag.

De Zuid-Afrikaanse anti-apartheidsdominee Allan Boesak sprekend op de nationale manifestatie op 11 juni 1988, met Nelson Mandela op de poster (foto: John Brouwer de Koning)

Lofdichten

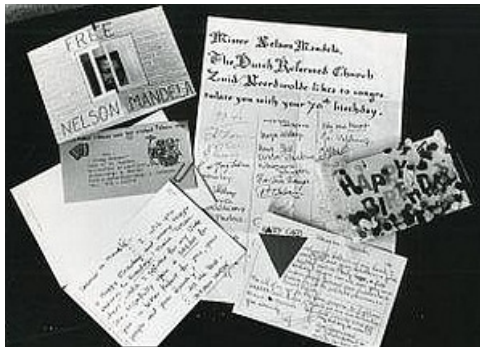
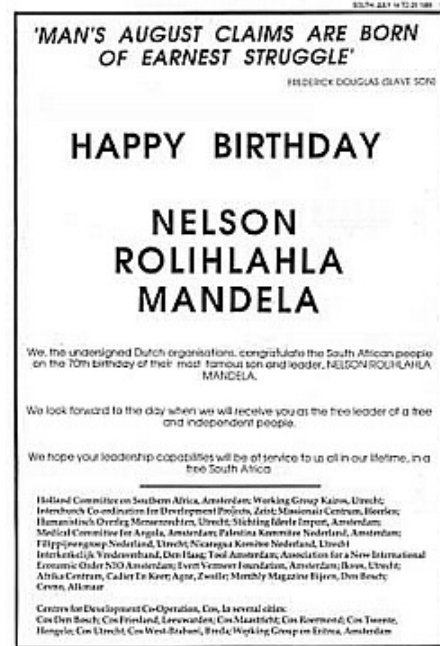
Iedereen kende Mandela, en iedereen bewonderde hem. Voor de activisten was het wel even wennen... Met gemengde gevoelens, zo zou het blad van de AABN jaren later schrijven, keek 'de beweging' naar wat zijzelf losmaakte. Maar liefst 150.000 mensen reageerden in 1988 op een oproep om de jarige Mandela een groet te sturen. *'Wekenlang lag het kantoor bezaaid met lofdichten en boodschappen van keurige families uit de provincie, bewoners van bejaardenhuizen, christelijke zondagscholen en kadetten aan de politie-opleiding. De actie toonde aan hoezeer de anti-apartheid zich had uitgezaaid over werkelijk alle sectoren van de samenleving'.*

Maar *'de actie toonde dus evenzeer een achterban van keurige, niet zelden christelijk bevlogen mensen, die hemelsbreed verschilden van het clubje aanstichters, dat in de actie toch vooral een mogelijkheid zag om de apartheidspiegandaa een nieuwe hak te zetten.'* Ook internationaal

Het Nederlandse Breed Overleg Tegen Apartheid (BOTA) feliciteert Mandela in een advertentie in de New Nation, Zuid-Afrika, 14 juli 1988

maakte het Nederlandse gebaar genoeg indruk om een plaats te krijgen in een bekende biografie van Mandela (*Higher than Hope*, geschreven door Fatima Meer). In een Zuid-Afrikaanse krant, de New Nation, werd zelfs een getal genoemd van 170.000 brieven en kaarten uit Nederland. Hoeveel het er ook waren, met enige hulp heeft AABN-vrijwilligster Dineke Posthumus op 16 juli 1988 elf postzakken vol, zo'n 200 kilo, persoonlijk in Soweto afgeleverd bij Winnie Mandela.

in Zuid-Afrika ontmoette Posthumus ook Mandela's advocaat Ayob, die haar een door Nelson Mandela zelf op Robbeneiland bestudeerd exemplaar liet zien van een Nederlands studieboek over letterkunde – waarmee hij maar wilde zeggen: Mandela zou alle verjaarswensen kunnen lezen, ook als ze in het Nederlands waren geschreven!

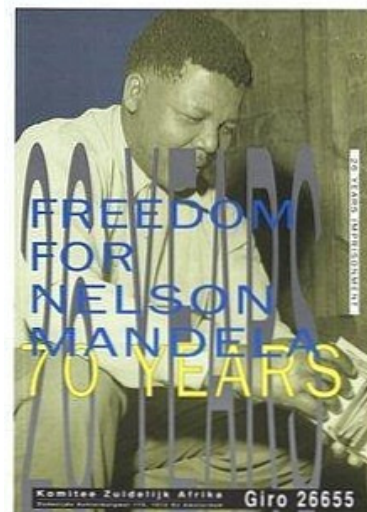
Op de rechter foto: Dineke Posthumus (r) brengt Winnie Mandela 150.000 felicitaties. Zie ook de bokshandschoenen waarmee Mike Tyson z'n wereldtitel veroverde: nog een cadeautje voor Nelson Mandela (foto's: Anne Vaillant [l]; AFP [r])

Mandela zelf ontmoet

Bij diezelfde 70ste verjaardag van Mandela togen de Nederlandse anti-apartheidsbladen naar de ANC-vertegenwoordiger in Nederland om hem uit te horen over zijn persoonlijke herinneringen aan de jarige. Hier was iemand die Mandela van nabij had meegemaakt!

Kumar Sanjay had Nelson Mandela in 1962 voor het eerst ontmoet, op een ondergrondse bijeenkomst in Natal, zo vertelde hij aan Amandla, het blad van KZA, Kairos en BOA. Mandela was toen net terug van zijn buitenlandse reis, waarop hij was ontvangen op de hoogste niveaus. *'Die ontmoeting was buitengewoon inspirerend en opwindend. Hij was een reus in de letterlijke betekenis van het woord (...). Maar zeker ook in de figuurlijke betekenis was hij een reus, een leider van ons bevrijdingsleger en van de beweging.'*

Maar twee dagen na zijn ontmoeting had Sanjay de vette koppen gezien: 'De Zwarte Pimpernel van Afrika gearresteerd'. Een enorme schok: 'De ondergrondse raakte zijn leider kwijt op het moment dat we eigenlijk nog maar groentjes waren, amateurs in de gewapende strijd.' Later, op Robbeneiland, zou Sanjay Mandela opnieuw ontmoeten, toen beiden daar gevangen zaten.

'Freedom for Nelson Mandela 70 Years
— 26 Years Imprisonment'
KZA-poster uit 1988

Mandela getekend

De AABN was eind 1987 in haar nopjes met een affiche, uitgebracht ter gelegenheid van de grote conferentie over Culture in Another South Africa (CASA). Daarop was een gedaanteverandering te zien van het soort waarop tekenaar Joost Veerkamp en fotograaf Marty Kuiken destijds het patent hadden ('Grimeren voor beginners'). In een serie in weekblad Vrij Nederland bouwden ze, om een voorbeeld te noemen, in een paar plaatjes kardinaal Simonis om in ayatollah Khomeiny. De affiche veranderde president Botha nogal hardhandig in Mandela. AABN-activisten herinneren zich hoe, tot hun schrik, sommige ANC'ers die de CASA-conferentie in Amsterdam bijwoonden de prent minder konden waarderen – uiteindelijk werd 'our leader' hier toch in wel erg direct verband gebracht met de gehate tegenstander...

Hoe Nelson Mandela eruitzag wist langzamerhand heel Nederland. Maar... was dat wel zo? Hij zat al een kwart eeuw gevangen. Zijn portret mocht binnen Zuid-Afrika helemaal niet getoond worden. Elders moest men het doen met de laatst bekende foto's; die stamden uit de jaren zestig. Eind 1988 werd voor het eerst geprobeerd het achterhaalde beeld bij te stellen. Conny Braam, destijds AABN-voorzitster, vertelt dat ze tegenover Mandela's advocaat een keer liet vallen hoe graag ze eens zou willen zien hoe de man er vandaag uitzag. 'Ik was gefascineerd door deze Ismail Ayob: die zág hem! Die ging naar de gevangenis, zat met hem aan tafel. Toen keek hij zo even omhoog en zei: nou, misschien kan ik wel wat regelen voor je.'

De goede kant op: van apartheidspresident P.W. Botha naar ANC-kopstuk Nelson Mandela

Advocaat Ayob liet een kunstenaar een 'compositietekening' maken, gebaseerd op de bekende oude foto's en getuigenissen van mensen die de gevangene de laatste tijd hadden mogen bezoeken, en verraste Braam daarmee. Zij regelde publicatie in het weekblad Vrij Nederland.

Een half jaar later durfde de Zuid-Afrikaanse pers de wet te trotseren en publiceerde ook zij het hier afgebeelde verboden 'Nederlandse' portret van de actuele Mandela.

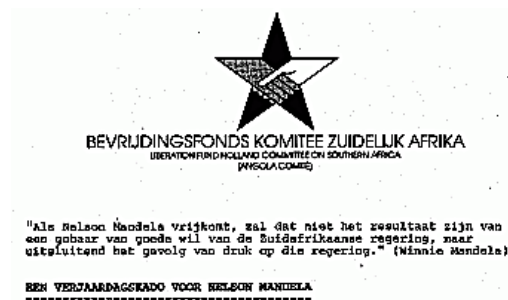
Mandela en Botha

De grote anti-apartheidsorganisaties hielden met grote regelmaat fondsenwervingsacties onder de vaste donateurs en anderen. Het

was de goede gewoonte daar telkens een motto voor te kiezen (in december 1987 zamelde het KZA nog geld in onder de leus: WINNIE MANDELA VRAAGT UW STEUN). Midden 1989 werd geworven voor een CADEAU VOOR NELSON MANDELA.

Brieven werden verspreid onder de lezers van bladen als het eigen KZA/Kairos/BOA-blad Amandla, De Groene Amsterdammer en het ledenblad van de PPR. Op 19 juli konden KZA-vertegenwoordigers ANC-president Oliver Tambo een cheque overhandigen ter waarde van 250.000 gulden.

In diezelfde julimaand van 1989 publiceerde, in Zuid-Afrika zelf, het kritische Afrikaanstalige Vrye Weekblad een eigen tekening van Mandela – net een beetje anders dan het portret uit Vrij Nederland – en schreef daarbij: 'Só lyk die man op wie miljoene Suid-Afrikaners se hoop vir 'n nuwe, vreedsame toekoms rus. Die man wat saam met PW Botha tee gedrink het en toe teruggestuur is tronk toe.'

Bij apartheidspresident 'PW' Botha op theevisite geweest, en dan weer de gevangenis in gestuurd... 'Is this the face PW saw?' vroeg het weekblad South, een van de bladen die het 'Nederlandse' portret van Mandela afdruckte. Het was inmiddels geen geheim meer: na eerdere oriënterende bezoeken van minister van Justitie Coetsee aan Mandela in de Pollsmoor-gevangenis, werden de onderhandelingen nu gevoerd op het allerhoogste niveau. Zuid-Afrika's 'gevangene nummer 1' onderhandelde over de voorwaarden waaronder hij zou instemmen met zijn vrijlating. En hij deed dat met president P.W. Botha, in de ambtswoning van de laatste.

Welkom Mandela

Hoe Nelson Mandela er echt uitzag na 27 jaar verborgen te zijn geweest voor de buitenwereld: daar kwam de wereld niet lang daarna achter. Op 11 februari 1990 liep hij, hand in hand met zijn vrouw Winnie, als vrij man de Victor Verster-gevangenis uit. Overal waren welkomstcomités voor Nelson Mandela opgericht; zo ook in Nederland. De drie belangrijkste Nederlandse anti-apartheidsorganisaties bogen zich samen met het Nederlandse ANC-kantoor over de manier

waarop Mandela, liefst spoedig, in Nederland zou worden ontvangen, en hadden een keur van bekende Nederlanders bereid gevonden toe te treden tot het Welkom Mandela Comité.

De eerste kans kreeg dit comité toen Mandela een maand na zijn vrijlating een tussenstop maakte op Schiphol. Het comité organiseerde een persconferentie, maar die moest worden afgeblazen: te vermoeiend voor de 71-jarige. Wel zorgde het comité voor een bloemetje, en konden regeringsambtenaren, de Zuid-Afrikaanse ambassadeur Nothnagel en KZA-voorman Sietse Bosgra met hem praten. Heel even was er tijd voor de toegestroomde persfotografen.

'AABN-KZA informatie over de gezamenlijke acties', 3e jrg. nr. 1, 1990

Samen 'live' getuige van Mandela's vrijlating op 11 februari 1990: de veteranen uit het eerste Comité Zuid-Afrika Stella Hilsum (mede-oprichtster in 1957) en Ed van Thijn (lid in de jaren zestig), met voorzitter Conny Braam en andere leden van de AABN in het AABN-kantoor op de Amsterdamse Lauriergracht (foto: Jan Stegeman)

Ik heb veel mooie momenten in mijn leven achter de rug en daar horen deze zeker bij.

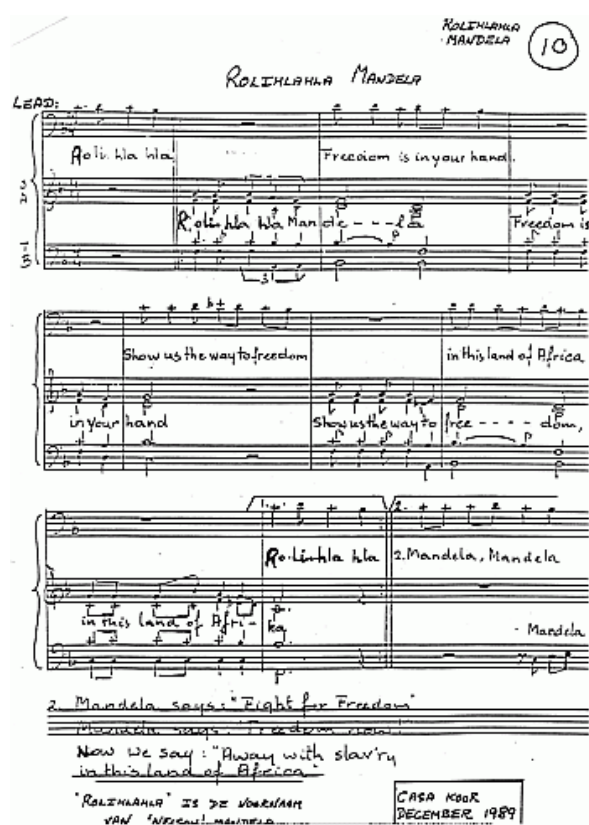
KZA-voorman Sietse Bosgra in Trouw, 13 maart 1990. Bosgra mocht even met Mandela praten toen deze, op weg naar Oliver Tambo in Zweden, op 12 maart 1990 een tussenstop maakte op Schiphol.

Zwarte en blanke muziek

Het was uiteindelijk de Nederlandse minister van Financiën, PvdA'er Wim Kok, die Mandela naar Nederland wist te halen tijdens diens rondreis door Europa. Eigenlijk zou Nederland pas in oktober aan de beurt zijn, maar maar op vrijdagavond 15 juni 1990 al landden de Mandela's op het marinevliegveld Valkenburg.

Zaterdag 16 juni was de grote dag voor anti-apartheids-Nederland, dat zijn held inmiddels wel moest delen: met de regering, met de koningin, met de Partijraad van de PvdA in vergadering bijeen, met heel wat belangrijke Nederlanders die nu graag in het gezelschap van Mandela gezien werden. Maar zaterdagochtend was er in Den Haag tijd voor solidariteits- en bewonersorganisaties en voor de Vereniging Ons Suriname, die een boekje overhandigde met een lint met daarop: 'Jullie strijd tegen apartheid is onze strijd tegen racisme'. De pers wist allang waar het echte zwaartepunt

lag. De Volkskrant sprak van een 'ingefrommelde' ontmoeting met 'het Haagse actiewezen' ('Met een bewonderenswaardig geduld verneemt de Zuidafrikaanse leider (...) dat het Shell-hoofdkantoor vrijdag door honderden demonstranten werd geblokkeerd').

Lied 'Rolihlahla Mandela' uit de map van het CASA-koor

's Middags stonden op het Amsterdamse Leidseplein 20.000 mensen klaar om Mandela toe te juichen. Hij werd op het balkon van de Stadsschouwburg door burgemeester Ed van Thijn geïntroduceerd met een eenvoudig: 'Amsterdammers, daar is-t-ie dan!' (ook wel overgeleverd als: 'Hier zijn ze'). Ook op dat balkon stond onder anderen Marcel LaRose van de Surinaamse welzijnsvereniging Kwakoe uit de Bijlmer, die aan het Algemeen Dagblad vertelde op het ontvangstcomité 'nogat wat druk' te hebben moeten uitoefenen om een Surinaams orkestje voor de Mandela's te mogen laten spelen, terwijl als vanzelfsprekend werd aanvaard dat het blanke CASA-koor het 'zwarte' volkslied Nkosi Sikelele zong. In LaRose's woorden:

'De anti-apartheidsstrijd in Nederland is door de jaren heen door blanke organisaties gevoerd, en die zijn uitgegroeid tot bolwerken waarin wij moeilijk aan bod komen. Het verandert nu een beetje en dat is goed, nu we de laatste fase van de strijd ingaan.'

Daar kwam Mandela, ik kon hem zien. Het plein zinderde. De toespraak ging eigenlijk totaal aan me voorbij. De dirigent was zo zenuwachtig dat hij tijdens de toespraak iedere twee minuten de toonsoort aangaf en het koor zoemde gedwee met hem mee. Ik wond me er vreselijk over op, en maande het koor tot stilte. Het hielp niet, ze zoemden door. (...) Nog éénmaal kregen we de juiste toon van onze dirigent. We reichten onze rug, balden de vuisten van de rechterhand tot borsthoogte en zongen de mooiste Nkosie ooit. Mandela balde ook zijn vuist en zong mee. De honderdduizend mensen beneden ons waren doodstil en keken vol bewondering en ontzag naar boven.

CASA-koorlid Neliëke Korpershoek legde voor de Parool-rubriek 'Ik weet nog goed' haar herinneringen aan 16 juni 1990 vast (Het Parool, 27 oktober 2008).

Kwijlend op balkon

Gemengde gevoelens ook bij de 'blanke' anti-apartheidsorganisaties. Woordvoerder Peter Hermes van de Anti-Apartheids Beweging Nederland (later werd hij de eerste directeur van het Nederlands instituut voor Zuidelijk Afrika): 'Het ANC-kantoor in Nederland had ons gevraagd om te beschrijven

wie er zou komen en waar ze staan. Dat hebben we heel neutraal gedaan. Er ging wel wat gelobby aan vooraf over de samenstelling van het gezelschap dat met hem zou lunchen. Je denkt wel: "bah, moet hij er nu ook zo nodig bij?" Maar je kunt ook profijt hebben van de aanwezigheid van sommige mensen. Dat spel spelen wij gewoon mee' (Trouw, 23 juni 1990).

AABN-voorzitster Conny Braam uitte zich in dezelfde krant minder diplomatiek: '*...het ANC is altijd verketterd, dat weet ik als geen ander. Heel grof benaderd, arrogant, gezien als een groep van terroristen, als een club van ongeletterde zwarten die Moskou achterna rennen. En nu staan zelfs vertegenwoordigers van de rechterzijde kwijlend bij hem op het balkon (...). Van die Weisglas dacht ik echt: "gatverdamme, wat moet jij hier?" Die man heeft zich vele jaren ingespannen om het ANC schade te berokkenen met de meest schandelijke insinuaties.*' En in weekblad Forum van 21 juni 1990: '*Bij het eten gebeurde weer hetzelfde. Dat mensen als CDA'er Aarts en Weisglas helemaal over Mandela heenhangen, nee, dat was niet prettig. Ik zei tegen André van Es [pacifistisch-socialistisch Tweede-Kamerlid]: dit stoort me. Waarop André even is gaan zeggen dat meneer Mandela toch wel moest kunnen eten. Toen vlogen ze allemaal weg, schitterend vond ik dat.*'

Conny Braam en Nelson Mandela in de Meervaart, 16 juni 1990 (foto: Pieter Boersma)

Het Leidseplein stond vol, zo ver het oog reikte zag je opgeheven verwachtingsvolle gezichten. Kinderen zaten op schouders, trams stonden stil, auto's werden omgeleid, het plein droeg voor even een andere naam, cafés waren opgesierd met vlaggen van de vrijheid, drie oude dames hadden witte duiven in een kooi bij zich. Er hing een ingehouden stilte, niemand sprak luid of ruziede, er hilde zelfs geen baby. Toen steeg er een oorverdovend gejuich op. Het grachtenwater voerde de vreugdekreten met zich mee en verspreidde die tot ver buiten de grenzen van de stad. De witte duiven vlogen nu hoog boven de hoofden. Ik hilde. Nelson Mandela verscheen op het balkon van de Stadsschouwburg in mijn Amsterdam.

In 'Het Amsterdam van Conny Braam' (Het Parool, 13 december 2004) beschreef de romanschrijfster, die tot 1994 voorzitster was van de AABN, 'het allermooiste moment dat ik heb beleefd in de stad'.

Activisten blijven activisten

Later die zaterdagmiddag sprak Conny Braam zelf Mandela toe in Amsterdam-Osdorp. Hij was daarheen meegenomen door Wim Kok omdat de PvdA-partijraad er vergaderde. Vertegenwoordigers van kerken, vakbonden, de Lagere Overheden tegen Apartheid, Surinaamse organisaties, medefinancierings- en ontwikkelingsorganisaties, oud-verzetsstrijders en anti-apartheidsactivisten verzamelden zich in de schaduw van de PvdA-bijeenkomst in 'een klein kamertje, stampend vol. Het werd opeens het bekende rokerige actiegroepengebeuren. Aan de andere kant dacht ik: ach lekker ook, zo zijn wij, zo hebben we het al die jaren gedaan. En ik denk dat hij zich er ook wel in thuis voelt, want hij kent dit ook heel goed. Het ANC had ook altijd te kleine rokerige ruimtes', aldus Braam (Forum, 21 juni 1990).

Ik heb Mandela hier in Amsterdam ontmoet, voor de eerste keer, ik had er alles voor over om hem even te spreken. Ook al was het midden in de mensenmassa en weet ik niet of hij wel gehoord heeft wat ik zei. Ik weet geeneens of hij iets terugzei.

Stella Hilsum, mede-oprichtster van het allereerste Comité Zuid-Afrika in de jaren vijftig, over haar ontmoeting met Mandela geïnterviewd in 1990 door De Anti Apartheidskrant ('30 jaar antiapartheidsbeweging').

Ik regelde de techniek, op het podium. Mandela begon zijn toespraak in het Afrikaans. Ik weet nog dat de aanwezigen stomverbaasd waren, omdat dat de taal van zijn onderdrukker was.

Martin Keereweer, theatertechicus, in 2010 terugblikkend op de bijeenkomst in zijn theater de Meervaart in Amsterdam-Osdorp (Het Parool, 4 maart 2010).

Braams tegenvoeter in het Komitee Zuidelijk Afrika, Sietse Bosgra, die Mandela kort tevoren al enige malen had gesproken tijdens diens bezoek aan het Europees Parlement in Straatsburg, en een paar maanden daarvoor bij Mandela's tussenstop op Schiphol, was onder de indruk als ieder ander: *'Nu je hem buiten de gevangenis ziet, denk je: hij is een hele bijzondere persoonlijkheid'*. Maar zijn tevredenheid over het bezoek gold vooral de druk die ervan was uitgegaan op de Nederlandse politiek: voorlopig zou worden vastgehouden aan de sancties tegen Zuid-Afrika. *'Voor zijn vrijlating hebben we er binnen de anti-apartheidsbeweging over gepraat dat juist die vrijlating een verkeerd signaal kan zijn. Van "het is achter de rug, we hebben gewonnen"...'* (de Volkskrant, 18 juni 1990).

Nelson Mandela en Stella Hilsum in de Meervaart, 16 juni 1990 (foto: Pieter Boersma)

Het Amsterdamse olie-embargo-onderzoeksbureau het Shipping Research Bureau en zijn moederorganisaties KZA en Kairos waren juist in deze periode minder opgetogen over de 'anti-apartheidsgemeente' Amsterdam. Met het ene na het andere olietransport werd via de Amsterdamse haven in die dagen het olie-embargo doorbroken. Naar later uitkwam vertrok juist een uur voordat Amsterdam Mandela op het Leidseplein verwelkomde, uit de haven alweer een tanker naar het apartheideland. Ook precies op de dag van Mandela's vrijlating, 11 februari, had hier een tanker heimelijk benzine geladen voor Zuid-Afrika. Mandela was vrij, Zuid-Afrika nog niet; de economische druk op het apartheidsbewind moest worden gehandhaafd.

Als een vorst werd hij verwelkomd, vanaf het bordes wuivend naar de menigte en geflankeerd door VVD- en CDA-politici die zich nimmer voor de strijd tegen de apartheid hadden beijverd. Hun opportunistische houding, zegt Luirink, stak minstens zo erg als de weigering om Conny Braam uit te nodigen voor het staatsbanket ter ere van Mandela. Den Haag had begrepen dat ze van plan was om de plechtigheid bij te wonen aan de zijde van een man die niet haar wettige echtgenoot was – en toen hoefde ze niet meer te komen.

Vrij Nederland blikte in 2004 terug, samen met onder andere AABN-veteraan Bart Luirink ('Boe-zeggings tegen Apartheid. Tien jaar na de overwinning: actieveteranen over hun zwart-witte verleden', 10 juli 2004).

Kleinzielig en kleinzerig?

Conny Braam en Sietse Bosgra: als de kopstukken van de grote anti-apartheidsorganisaties een keer samen op één podium zaten, schreef de AABN bij een foto daarvan: '*Zelden vertoond...*' In het boek *De vinger op de zere plek* over de geschiedenis van het KZA reppen de auteurs van '*talloze*' speldenprikken tussen de beide organisaties, van de tegenstelling die ook bij bezoeken van Mandela aan Nederland opspeelde. Waarom moest Bosgra er zo nodig als enige bij zijn, toen Mandela op Schiphol een volgende tussenlanding maakte? Waarom reageerde de AABN zo gestoken toen een foto hiervan in NRC Handelsblad verscheen? Wat was het voor '*ordinair gekissebis*' (De Groene, 12 oktober 1994) dat de AABN, toen Mandela werd geïnaugureerd als president, niet meedeed met een gezamenlijk feestje met het ANC-kantoor en de andere organisaties, maar haar eigen feestje hield?

Sietse Bosgra (KZA) met Nelson Mandela op Schiphol, 24 april 1991; deze foto van KZA-fotograaf Bob van der Winden stond dezelfde dag nog op pagina 3 van NRC Handelsblad ('Tegenover Bosgra en twee hoge ambtenaren van Buitenlandse Zaken maakte de ANC-leider onder meer zijn teleurstelling kenbaar over de opheffing van sancties')

In de pers werd de tegenstelling soms nogal opgeblazen, maar de betrokkenen van toen haasten zich te melden dat de kloof nooit werkelijk onoverbrugbaar is geweest, en dat het gescheiden voortbestaan van verschillende clubs met een gelijk doel ook voordelen heeft gehad. Bij elkaar konden ze, ieder met de eigen vertakkingen in de maatschappij, meer bereiken dan een gefuseerde club had gekund. Tot een echte fusie tussen de beide richtingen is het pas gekomen bij de oprichting van het Nederlands instituut voor Zuidelijk Afrika (NiZA, later Niza) in 1997.

Steun voor verkiezingen

Mandela was onvoorwaardelijk vrijgelaten en dat betekende voor de anti-apartheidsorganisaties dat er een eind kwam aan een langdurige campagne. Maar Mandela mocht vrij zijn, hij had in Zuid-Afrika als tweederangsburger nog steeds geen stemrecht. Het was maar één van de problemen die levensgroot bleven bestaan. Zolang de apartheid niet was opgeheven, bleven de solidariteitsorganisaties zich inzetten voor Zuid-Afrika, tegen de apartheid en voor steun aan het streven naar afschaffing daarvan, dus: voor Mandela en zijn medestanders.

Een hoogtepunt vormde de fondsenwervingsactie in het voorjaar van 1994, vlak voor de verkiezingen die in Zuid-Afrika na langdurig onderhandelen nu eindelijk zouden worden gehouden. Het doel was ondersteuning van het ANC en van het verkiezingsproces – onder meer door 'voter education' voor de overgrote meerderheid van de inwoners van Zuid-Afrika, voor wie het de eerste keer was dat zij hun democratische stem konden uitbrengen.

Fondsenwerving, publiciteit: een kolfje naar de hand van de door de wol geverfde actiescomités. 'Geef Mandela een stem' hadden zij de campagne willen noemen, maar Mandela zelf zou in het

kader van de actie naar Nederland komen en in een avondvullend tv-programma verschijnen, en zo'n programma mocht niet de indruk wekken op de hand van één partij te zijn. Het werd 'Geef Zuid-Afrika een eerlijke kans'. De tribunes in de Hilversumse tv-studio waren op 17 februari 1994 gevuld met anti-apartheidsactivisten van diverse pluimage, terwijl de camera's gericht waren op de hoogwaardigheidsbekleders, vedetten en artiesten die Mandela mochten begroeten.

Onwrikbare solidariteit

Begin 1994, kort voor de verkiezingen waarin de ANC-leider met ruime meerderheid tot president werd verkozen, werd bij het afscheid van de Amsterdamse burgemeester Van Thijn een videoboodschap van Mandela getoond. Deze laatste bracht in herinnering hoe Van Thijn *'in de donkere dagen van de apartheid'* ervoor had gezorgd dat het ANC in Amsterdam een kantoor kon openen. *'Voor de onderdrukte inwoners van Zuid-Afrika werd Amsterdam een symbool voor de betrokkenheid van de Nederlanders bij hun bevrijding. Ik weet hoe onwrikbaar deze betrokkenheid is en dat de Amsterdammers en alle Nederlanders hun bijdrage zullen blijven leveren aan de strijd voor recht en democratie in mijn land.'*

Affiche van Purmerends Komitee ANC-75

Solidair gebleven, ook met Mandela als president. KZA-actiebriefkaart ('Met uw geld worden townshipbewoners opgeleid tot bouwvakkers'), gratis verspreid via onder meer cafés

Het was een van de gelegenheden waarbij Nelson Mandela blijk gaf van zijn waardering voor de solidariteit die hem voor, tijdens en na zijn gevangenschap vanuit Nederland ten deel was gevallen. Een maand later had Van Thijn de video bij zich toen hij de tentoonstelling 'Nederland tegen Apartheid' opende, maar hij relativeerde Mandela's woorden: *'Laten we onszelf niet op de borst slaan. In de strijd tegen apartheid hebben maar enkele Nederlanders vooraan gestaan en dat Amsterdam dat symbool werd, is aan hen te danken'* (Trouw, 15 maart 1994: 'Van Thijn: Nederland nooit massaal tegen apartheid').

Het Komitee Zuidelijk Afrika, de Anti-Apartheids Beweging Nederland en de Eduardo Mondlane Stichting (EMS) gingen uiteindelijk op in het Nederlands instituut voor Zuidelijk Afrika (NiZA). Dat kreeg in 2000 – zoals NiZA op zijn site wist te melden: een cadeau van scheidend Zuid-Afrikaans ambassadeur Carl Niehaus, *'als dank voor de decennialange steun uit Nederland aan de strijd tegen de apartheid'* – het exclusieve recht een lezingenserie te toeien met de naam 'Mandelalezingen'. In 2003 en 2005 werden in Amsterdam zulke Mandelalezingen gehouden, geïnspireerd op het gedachtegoed van Mandela over vrede en verzoening. NiZA's *'unieke recht om in Nederland, als enige land ter wereld, onder deze naam lezingen te geven'* (het afscheidscadeau

van Niehaus had de instemming van Mandela en het ANC, aldus ten overvloede de NiZA-site) mag met een korrel zout worden genomen. Jaarlijkse 'Nelson Mandela Lectures' kwamen er óók in Zuid-Afrika (Johannesburg, vanaf 2003: aftrap door VS-president Bill Clinton, in aanwezigheid van Mandela zelf), en verder onder meer aan de Pennsylvania State University (vanaf 2005), aan de University of South Australia (vanaf 2008), en... in Den Haag, georganiseerd door de 'Stichting Standbeeld Nelson Mandela' (vanaf 2008).

Mandela aan de gevel van het NiZA-gebouw in Amsterdam, ter viering van tien jaar democratie in Zuid-Afrika, 27 april 2004

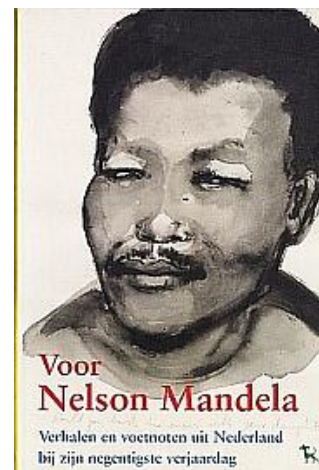
Is solidariteit nog een hoeksteen van de organisatie? – Niet zoals ten tijde van de anti-apartheidsstrijd. Toen was je erg solidair met bevrijdingsbewegingen, met een grote mate van loyaliteit. Niza is niet meer solidair met politieke groeperingen. We gaan geen politieke partijen steunen, geen ANC, ook geen Mandela.

Amandla interviewde eind 1996 Peter Hermes over de ophanden zijnde fusie van diens uit de AABN voortgekomen Instituut voor Zuidelijk Afrika met het KZA en de EMS. Van het in 1997 gevormde Nederlands instituut voor Zuidelijk Afrika werd Hermes de eerste directeur.

Mandela niet vergeten

'Mandelalezingen' worden in Nederland inmiddels niet langer georganiseerd door de rechtsopvolgers van de voormalige solidariteitsorganisaties – die hebben hun koers al lang verlegd. Toch kruipt de herinnering aan de centrale plaats die Nelson Mandela jarenlang in het werk van die organisaties heeft vervuld nog wel eens tevoorschijn. Zoals toen door het Nederlands instituut voor Zuidelijk Afrika het initiatief werd genomen voor een eerdere versie van dit webdossier. Of toen ter gelegenheid van het twintigste jubileum van Mandela's vrijlating ZAM Africa Magazine (de verre opvolger van het actieblad Amandla) de rechten verwierf voor publicatie en expositie in Nederland van een serie documenten uit Mandela's persoonlijke archief.

Marlene Dumas schilderde in 2004 haar *Portrait of a young Nelson Mandela* ('*Would you trust this man with your daughter?*'). De befaamde uit Zuid-Afrika afkomstige kunstenares, die vrijwel elk jaar Elseviers 'top-100 van Nederlandse kunstenaars' aanvoert, stemde ermee in dat haar werk in 2008 de omslag sierde van het boek *Voor Nelson Mandela. Verhalen en voetnoten uit Nederland bij zijn negentigste verjaardag* onder redactie van AABN-veteraan en hoofdredacteur van ZAM Africa Magazine Bart Luirink. En daarbij stelde ze een aantal genummerde en gesigioneerde lithografische afdrucken ter beschikking om de kas te spekken van Luirinks blad. Het originele kunstwerk schonk ze als verjaarscadeau aan de 90-

jarige Mandela. *'Het schilderij krijgt vermoedelijk een plaats in het gebouw van The Nelson Mandela Foundation. Luirink: "Maar als hij het thuis boven de schoorsteen wil hangen mag dat natuurlijk ook."* (NRC Handelsblad, 17 juli 2008).

Een na decennia nog immer bloeiende loot van de solidariteitsbeweging is het artists-in-residence-programma van de Stichting Thami Mnyele. In 1995 werkte de Zuid-Afrikaanse kunstenaar Progress Matubako in het Amsterdamse atelier van de stichting aan een werk waarin Mandela centraal stond. Op de expositie ter ere van het 20-jarig bestaan van de stichting (maart-april 2011, CBK Zuidoost) kreeg het werk een prominente plaats

Verantwoording

Literatuur

Voor het schrijven van de geschiedenis van Nederland en Mandela zoals verteld in twee onderdelen van het NiZA/IISG-webdossier 'Nelson Mandela en Nederland' is ruimhartig geput uit onder meer de volgende publicaties:

- Fulco van Aurich e.a., *Lauriergracht 116. Anti-Apartheids Beweging Nederland 1971-1994*. Amsterdam: Anti-Apartheids Beweging Nederland, 1994.
- Erik van den Bergh, *Het stormt in mijn hart. Nederland – Zuid-Afrika: Selectieve bibliografische notitie* (South African Embassy: Information Series No. 14). Den Haag: Ambassade van Zuid-Afrika, 2000.
- Jos van Beurden en Chris Huinder, *De vinger op de zere plek. Solidariteit met Zuidelijk Afrika 1961-1996*. Amsterdam: Uitgeverij Babylon-De Geus, 1996.
- Stefan de Boer, *Van Sharpeville tot Soweto. Nederlands regeringsbeleid ten aanzien van apartheid 1960-1977*. Den Haag: SDU Uitgevers, 1999.
- Gertjan Doeleman (inleiding en samenstelling), Anton Dekker en Kier Schuringa (redactie), *Nelson Rolihlahla Mandela* (Bidoc-dossier). Amsterdam: NiZA, 2002.
- Richard Hengeveld, *Nederland tegen apartheid* (webdossier). Amsterdam: NiZA, 2006; herziene versie IISG, 2009 www.iisg.nl
- Ineke van Kessel, *Nelson Mandela in een notendop*. Amsterdam: Uitgeverij Bert Bakker, 2010.
- Carry van Lakerveld (red.), *Nederland tegen Apartheid*. Den Haag/Amsterdam: Sdu Uitgeverij Koninginnegracht en Amsterdams Historisch Museum, 1994.
- Maarten Kuitenbrouwer, *De ontdekking van de Derde Wereld. Beeldvorming en beleid in Nederland, 1950-1990*. Den Haag: Sdu Uitgeverij Koninginnegracht, 1994.
- Rob Rozenburg, *De bloedband Den Haag-Pretoria. Het Nederlandse Zuid-Afrikabeleid sinds 1945*. Amsterdam: Komitee Zuidelijk Afrika, 1986.
- Hans Spinder, '25 jaar Kairos', in: *Mensenrechten en verzoening in Zuid-Afrika. Publikatie ter gelegenheid van 25 jaar Kairos*. Utrecht: Werkgroep Kairos, 1995, 5-22.

Archieven en documentatie

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam (archief ANJV, archief Van Thijn, documentatie CZA, diverse kranten en periodieken)

Nederlands instituut voor Zuidelijk Afrika, Amsterdam (archief AABN, archief CZA, archief KZA, jaargangen van verschillende anti-apartheidsperiodieken 1960-1996, knipseldocumentatie, brochures, foto-, video-, audio- en postercollecties) – thans IISG, Amsterdam

Archief Gerrit Schellingerhout, Voorschoten/Amsterdam – thans IISG, Amsterdam

Archief Shipping Research Bureau, Amsterdam – thans IISG, Amsterdam

Stadsarchief Amsterdam (politiearchief 5225, microfiches dagbladen)

Amsterdams Historisch Museum/Carry van Lakerveld (video Mandela/Van Thijn)

ANP Historisch Archief/ANP Foundation www.anp-archief.nl (typoscripten Radionieuwsdienst)

Instituut voor Beeld en Geluid, Hilversum www.geschiedenis24.nl (tv-interview Mandela 1961)

Openbare Bibliotheek, Amsterdam (microfiches dag- en weekbladen)

Universiteitsbibliotheek Universiteit van Amsterdam (Handelingen Tweede Kamer)

Aluka www.aluka.org (gedigitaliseerde anti-apartheidsperiodieken uit NiZA/IISG-collectie e.m.)

Eigen collectie (krantenknipsels e.m.)

Dank voor hun bereidheid in hun geheugen te graven aan onder anderen:

Erik van den Bergh, Sietse Bosgra, Cor Groenendijk, Aad Kik, Bart Luirink, Lies Ros, Karel Roskam († 2010), Kier Schuringa, Peter Sluiter, Coen Stork, Ted Strop-von Meijenfeldt, Ed van Thijn en Bob van der Winden. Gebruik werd ook gemaakt van de volledige typoscripten van door Anton Coops (NiZA) in 2004/2005 voor het webdossier 'Nederland en Nelson Mandela' gehouden interviews met Conny Braam, Karel Roskam en Coen Stork.